

z malých sídel převažují mimoekonomické faktory, rozhodují ve velkých sídlech důvody ekonomické povahy. Referát a později i diskuse ovšem upozornily, že validita statisticky zjištěných důvodů migrace je omezena a že na nich založené rozbory lze brát jen s rezervou.

Problémům sociologického výzkumu migrace věnoval své vystoupení L. Kotačka (Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha). Jeho kritika některých pokusů o vytvoření sociologické teorie migrace (např. tzv. gravitační teorie) vyústila v závěr, že vyhovující teorii, která by byla založena na ověřených poznatcích o migraci a tvořila ucelený systém, sociologie dosud předložit nemůže. Referát poukázal na neadekvátnost individuálního, mikroanalytického přístupu k migraci a podtrhl nezbytnost jeho kombinace s objektivní, makroanalytickou orientací. V této souvislosti vyslovil L. Kotačka názor, že by bylo účelné omezit dosavadní roztržičná a různými lokálními potřebami motivovaná šetření migračních záměrů a jejich důvodů a soustředit se spíše na široce koncipovaný o teoreticky argumentovaný výzkum základní problematiky migračních procesů.

V závěru referátu autor zdůraznil, že je třeba blíže sledovat souvislosti mezi migrací a pracovní mobilitou. Pro dosavadní situaci je příznačný nedostatek znalostí o objemu a struktuře pracovních příležitostí a o jejich rozložení v jednotlivých sídlech; v tomto směru by bylo také třeba zdokonalit stávající statistickou praxi.

Referát E. Součka (Vysoká škola ekonomická, Praha) byl zaměřen na *teoretické modely migrace*. Kritické zhodnocení dosavadních zahraničních zkušeností vyústilo v závěr o jejich malé využitelnosti v našich podmínkách. S vytvářením modelů migrace je spojena řada dosud neuspokojivě řešených metodických problémů, z nichž na prvním místě stojí způsob měření migrace. Z nabízejících se postupů je nejprůměrnější měřit migraci podle jednotlivých migračních proudů, tedy vždy pro konkrétní cílovou oblast. Při určování faktorů stěhování se zpravidla vychází z charakteristik dotčených území; působení těchto faktorů je pak filtrováno charakteristikami migrantů. V dosud nejčastěji aplikovaných regresivních modelech migrace je nejvýznamnější charakteristikou území jeho atraktivita, vyjadřovaná například vyšší průměrnou obyvatelstvem, objemem investic, počtem pracovních příležitostí, stupněm urbanizace apod. Z charakteristik migrantů bývají uvažovány jejich věk, pohlaví, profese, doba usedlosti, fáze životního cyklu apod. Většina užívaných modelů však vzájemné vztahy jednotlivých paralelně působících faktorů blíže neřeší a kombinuje je prostou multiplikací. Za perspektivně nejslibnější typ migračních modelů vhodných pro plánování a prognózování považuje E. Souček pravděpodobnostní modely založené na markovovských řetězcích.

Modelování migrace se týkalo i vystoupení

A. Veselého (Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha). Hovořilo se v něm o koncepci *prognostického modelu migrace*, na němž autorka pracuje. Model je koncipován jako bilanční matice pro celé území ČSSR, odhad migrace je založen na dosavadní vyšší stěhování, na plánované bytové výstavbě a na některých dalších charakteristikách územních jednotek. Počet pracovních příležitostí nelze již podle názoru A. Veselého považovat za určující faktor dalšího vývoje stěhování.

Ve srovnání s minulými lety byl letos omezen počet referátů a ponechán větší prostor pro diskusi. Úvodní slovo do diskuse „*Hlavní úkoly výzkumu migrace*“ pronesl J. Musil (Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha). Následující rozprava přinesla řadu kritických názorů na stav dosavadních výzkumů migrace v ČSSR a mnoho podnětů pro další práci. Značná pozornost byla věnována zejména otázkám spojeným s plánovitým usměrňováním migračních procesů v socialistické společnosti, roli bytové výstavby jako jednoho z faktorů tohoto usměrňování, a účelnosti modelování migrace v podmínkách plánovaného hospodářství.

Konference potvrdila velký význam, který výzkumu migrace v naší společnosti přísluší, zdůraznila rozsah problematiky a naznačila perspektivní směry její analýzy.

Miroslav Foret, Michal Illner, Jiří Patočka

Změny v sociální a profesní struktuře průmyslových pracovníků v Uzbekské sovětské socialistické republice

Za téměř šedesát let budování socialismu se Uzbekistán proměnil z málo rozvinuté a v podstatě feudální země v moderní průmyslově vyspělou společnost, budující — spolu s ostatními národy Sovětského svazu — základy komunismu. Příklad středoasijských sovětských socialistických republik ukazuje názorně, jak je sama možnost překonání ekonomické, sociální a kulturní zaostalosti přímo bytostně spojena s rozvojem socialismu, který změnou vlastnických vztahů a přeměnou sociální struktury vytváří základní předpoklady rozvoje materiální i duchovní kultury těchto zemí, předpoklady ekonomického i technického růstu i jeho adekvátního využití. Středoasijské sovětské socialistické republiky (mezi nimi i Uzbekistán) jsou pozitivním příkladem socialistického typu industrializace a sociálního i kulturního rozvoje, představují vzor pro národy rozvojových zemí, který ukazuje, že rychlé překonání odvěké zaostalosti je možné a dosažitelné v podstatě během života jedné generace.

V současné době jsou pro sovětský Uzbekistán charakteristické v podstatě tytéž sociální procesy jako pro ostatní části Sovětského svazu. Jejich základem je spojení socialismu s přednostmi vědeckotechnické revoluce, což svými sociálními důsledky

Tabulka 1: Pracující v národním hospodářství Uzbekistánu podle odvětví (bez učňů) v procentech
[Narodnoje 1974 : 205]

Odvětví	1965	1970	1972	1973
Celkem	100	100	100	100
Z toho:				
Průmysl a stavebnictví	22,1	23,0	23,1	23,0
Zemědělství a lesnictví (včetně pracujících na záhumencích)	47,8	43,4	42,7	42,6
Doprava a spoje	5,4	6,0	6,1	6,1
Obchod, veřejné stravování, materiálně technické zásobování, výkup	5,8	6,5	6,6	6,6
Zdravotnictví, tělesná výchova, sociální péče, osvěta, kultura, umění a věda	14,4	15,8	16,4	16,6
Aparát orgánů státní správy, orgánů správy družstevních a společenských organizací, peněžnictví a pojišťovnictví	1,8	2,1	2,0	2,0
Ostatní odvětví národního hospodářství (komunální služby, bytové hospodářství aj.)	2,7	3,2	3,1	3,1

výrazně ovlivňuje jak proporce mezi jednotlivými skupinami pracujících (například proporcí mezi fyzicky a duševně pracujícími), tak profesní skladbu uzbecké společnosti, mění podstatně charakter práce za socialismu a vyúsťuje v kvalitativně odlišný typ dělby práce.

Z vědeckotechnického pokroku vyrůstají zcela nová odvětví společenské výroby, která urychlují tempo obnovy a výměny zastaralé techniky a dynamicky proměňují charakter práce. Tyto zákonité procesy jsou výsledkem cílevědomé politiky strany, jež se orientuje na všemožné urychlení vědeckotechnického pokroku. Charakteristickým rysem současné etapy rozvoje společenské výroby v Uzbekistánu je vznik nových průmyslových a vědeckých odvětví, vytvoření dokonalejších výrobních prostředků a technologických cyklů, nový kvalitativní stupeň v organizaci a řízení výroby, práce, vědy, výzkumu atd.

Vzrostla a neustále vzrůstá kvalifikační a intelektuální úroveň obyvatelstva Uzbekistánu, snižuje se podíl těch, kteří pracují v odvětvích materiální výroby, a zvyšuje se podíl pracovníků zaměstnaných v nevýrobních odvětvích. Dochází k intenzivní profesní mobilitě obyvatelstva.

Změnu proporcí mezi různými skupinami povolání musíme považovat v podmínkách vyspělého socialismu za pozitivní sociální jev. Jde o jednu ze zákonitostí vývoje společnosti na přechodu od socialismu ke komunismu.

V socialismu, jehož cílem je vytvoření hmotných podmínek pro stále mnohostrannější rozvoj lidí, je nutné, aby se průběžně zvyšoval počet osob zaměstnaných v oblasti vědy, kultury, zdravotnictví, osvěty atd. Tento proces lze pozorovat ve všesvazovém měřítku.

V letech 1971–1975 představuje očekávané zvýšení počtu osob zaměstnaných v odvětvích hmotné výroby 5,2 %, zatímco počet pracovníků v nevýrobních odvětvích se zvýší o 19,2 % [Borisov 1973 : 17].

Tempo růstu průměrného ročního počtu dělníků a zaměstnanců v uzbeckých průmyslových odvětvích, která jsou spjata s nejnovějšími vymoženostmi vědeckotechnického pokroku, je obvykle vyšší než ve „starších“ odvětvích, jež zastávají, pokud jde o vybavení technikou. Rozvoj techniky v nových odvětvích vede k neustálému zlepšování pracovních podmínek dělníků, k odstranění těžké fyzické práce, k omezení nekvalifikované práce a k posílení tvůrčího charakteru práce.

Působením vědeckotechnické revoluce se hluboce mění sociálně profesní struktura dělnické třídy a roste absolutní i relativní počet vysoce kvalifikovaných dělníků.¹ Například od roku 1960 do roku 1972 vzrostl podíl kvalifikovaných a vysoce kvalifikovaných dělníků v uzbeckém průmyslu z 46,3 % na 67,5 % a podíl málo kvalifikovaných dělníků poklesl z 53,7 % na 32,8 % [Trud 1973 : 13]. Předpokládá-li se v letech 1971–1975 zvýšení počtu dělníků o 12,7 %, pak počet kvalifikovaných dělníků stoupne v tomto období o 23,1 %. Podíl kvalifikovaných dělníků se přitom bude zvyšovat téměř ve všech oblastech republiky.

Podíl kvalifikovaných dělníků v Taškentské oblasti vzroste z 66,1 % na 71,7 %, Syrdarynské z 61,6 % na 67,7 %, v Andžanské z 52,9 % na 62,9 % atd.

Strukturní změny v zaměstnanosti obyvatelstva naší republiky a v samém systému společenské dělby práce jsou bezprostředně spjata s vytvářením a širokým uplatňováním zásadně nových pracovních prostředků,

¹ Bereme přitom v úvahu všeobecné zvýšení počtu dělníků v Uzbekistánu. V deváté pětiletce

činí tento růst v průměru 12,7 % a v některých oblastech republiky přesahuje 20 %.

Tabulka 2: Počet osob s úplným i neúplným vyšším a středním vzděláním v letech 1959 a 1970 (v %) [Itogi 1973 : 620]

Obyvatelstvo	SSSR		Uzbecká SSR	
	1959	1970	1959	1970
Obyvatelstvo celkem	23,3	65,3	44,7	66,3
Převážně fyzicky pracující	32,2	54,0	36,0	57,8
Převážně duševně pracující	89,2	95,2	89,2	94,4

s komplexní mechanizací a se zaváděním jednotlivých automatických linek i celých automatických systémů.

Jen v letech 1965–1973 bylo v uzbeckých průmyslových podnicích uvedeno do provozu 146 automatických a poloautomatických linek a 1516 linek s proudovou výrobou a bylo organizováno 605 komplexně mechanizovaných dílen [Narodnoje 1974 : 78–79]. V Uzbekistánu jsou automatizovány všechny vodní

elektrárny a asi 80 % z nich je dálkově řízeno. V příštím desetiletí technický pokrok a lepší organizace práce mají být využity v každém podniku ke zvýšení produktivity práce [Programma 1974 : 74, 75] a ke zlepšení hmotné i kulturní úrovně pracujících.

Specifickým výrazem překonávání rozdílů mezi fyzicky a duševně pracujícími je intenzivní proces intelektualizace práce dělníků a rolníků a zvyšování úrovně vzdělání všech

Tabulka 3: Úroveň vzdělání průmyslových pracovníků ve vybraných odvětvích a profesích (v %) [Itogi 1973 : 620, 621]

	UzSSR					
	1959	1970	z toho			
	úplné a neúplné vyšší a střední	úplné a neúplné vyšší a střední	vyšší	neúplné vyšší, střední odborné	všeobecné střední	neúplné střední
Ekonomicky činní	44,8	66,3	6,4	9,1	21,3	29,5
Pracující v energetice	41,4	59,9	0,7	6,2	20,2	32,8
Horníci	45,9	67,0	1,1	7,4	20,2	38,3
Hutníci a slévači	45,0	67,6	0,6	5,6	21,8	39,6
Pracující ve strojírenství a kovoprůmyslu	54,8	75,0	0,3	7,9	29,0	37,8
Chemici	56,1	76,2	0,9	12,4	28,2	34,7
Pracující v textilním průmyslu	45,7	64,2	0,2	2,6	23,7	37,7
SSSR						
Ekonomicky činní	43,3	65,3	6,5	11,8	15,9	31,1
Pracující v energetice	35,0	48,0	0,2	3,6	10,7	33,5
Horníci	40,7	59,2	0,3	4,0	14,5	40,4
Hutníci a slévači	43,8	64,1	0,4	5,1	18,4	40,2
Pracující ve strojírenství a kovoprůmyslu	54,0	74,2	0,2	5,5	25,4	43,1
Chemici	52,0	74,1	0,4	7,9	27,0	38,8
Pracující v textilním průmyslu	47,7	68,0	0,1	3,0	20,9	44,0

Tabulka 4: Růst počtu dělníků ve vybraných profesích (v tisících osob) [Narodnoje 1973 : 230]

Profese	1965	1972
Přístrojáři	0,4	5,9
Strojníci a jejich pomocníci	15,8	21,3
Galvanizéři	0,6	0,8
Pomocní laboranti	2,2	4,1
Seřizovači automatů a obráběcích strojů a nástrojů	5,4	6,6
Operátoři	2,1	3,6
Strojní zámečníci	31,6	47,5
z toho zámečnicko-opraváři	16,9	22,3
Elektromontéři	13,4	17,2
Elektrosvářeči	4,3	6,4

skupin obyvatelstva. V tomto procesu se stírají rozdíly ve vzdělanostní a kulturní úrovni obyvatelstva.

V počátečním období budování materiálně technické základny socialismu na území Uzbekistánu měla příprava dělnických kádřů specifický charakter. Pracovní i všeobecné vzdělávání bylo zajišťováno krátkodobými kurzy, které měly často nízkou úroveň. Většina dělníků získávala skutečnou odbornost v podstatě až ve výrobním procesu a při práci na poměrně jednoduchých obráběcích strojích a zařízeních. V průmyslové výrobě převládala ruční práce nevyžadující vysokou všeobecné vzdělávací a odbornou úroveň přípravy dělníků. Až do období zavádění komplexní mechanizace a automatizace do průmyslové výroby se nevysoká všeobecné vzdělanostní úroveň řady pracovníků často kompenzovala dostatečně vysokou úroveň profesních návyků a racionální organizací práce. V současné době se již v uzbeckém průmyslu prosadil trend kvalitní a náročné přípravy pro život i povolání.

Stále většího významu nabývá skupina tzv. „specialistů“. Vnitřní logika vědeckotechnické revoluce vyžaduje překonání starého typu dělby práce, práce úzce specializované, a vyvolává potřebu všestranně vzdělaných specialistů, kteří chápou perspektivy vývoje výroby, jsou schopni experimentovat, zdokonalovat výrobní proces, řešit nové výrobní úkoly a osvojovat si nejmodernější a nejsložitější výrobní prostředky. Vzrůstá úloha i význam organizačně technického a sociálně ekonomického řízení výroby a profesní činnosti i význam tvořivého ovládnutí marxismu-leninismu a podstatných výsledků společenských věd, tak jak to ostatně zdůraznil L. I. Brežněv ve svém příspěvku na Všesvazovém studentském sjezdu v roce 1971: „Sovětský specialista je člověk, který si plně osvojil základy marxisticko-leninského učení, prošel dobrou vědeckou i praktickou přípravou a dokonale zvládl svou odbornost. Dnešní sovětský specialista je dovedný organizátor, schopný uplatnit v praxi zásady vědecké organizace práce“ [Brežněv 1972 : 429].

Údaje ze sčítání lidu z r. 1970 ukazují, že v Uzbekistánu se rychle vyrovnává úroveň vzdělání všech průmyslových pracovníků, přičemž se zde úroveň vzdělání průmyslových pracovníků zvyšuje o něco rychleji než v celosvazovém průměru.

Proti celostátní úrovni poněkud zaostával textilní průmysl, avšak v některých profesích a oborech jako jsou soustružníci a seřizovači se úroveň vzdělání již blíží průměrné úrovni v Sovětském svazu.

Dynamické přeměny sociální struktury sovětské společnosti se promítají i do profesní struktury.

Jestliže v roce 1926 bylo v SSSR registrováno asi 10 300 profesí, v roce 1959 jich již bylo kolem 30 000.

Každým rokem je zaznamenáno více než 500 nových profesí [Voprosy 1972 : 53].

Nové profese jsou ve srovnání se starými obvykle náročnější a značně složitě, často vyžadují i dlouhou předběžnou profesionální přípravu. Staré profese však odumírají daleko pomaleji, než nové vznikají.

V důsledku automatizace a mechanizace výrobních procesů zanikly v uzbeckém hutním průmyslu mnohé profese spjaté s namáhavou fyzickou prací (formíři a některé profese při obsluze hutních pecí). V posledním desetiletí se pak objevily a značně rozšířily některé nové profese, jako například seřizovači a přístrojáři v chemickém průmyslu, operátoři ovládacích pultů, galvanizéři, seřizovači a strojníci automatů, programátoři automatických linek a obráběcích strojů, laboranti apod.

Současně probíhá další důležitý proces – srůstání a spojování řady dílčích profesí v celistvé profese s větší souhrnnou mírou komplexnosti. Například v uzbeckém hedvábnickém průmyslu existovalo v roce 1959 podle údajů tarifního kvalifikačního katalogu 207 profesí, z nichž do roku 1970 zůstalo jen 95 profesí [Sociálně 1973 : 122]. Ostatní zanikly především v důsledku sloučení několika profesí v jednu.

Je přirozené, že nové profese vyžadují od pracovníků nejen zručnost ve výrobě, nýbrž

Tabulka 5: Snižování počtu dělníků ve vybraných profesích (počet osob) [Narodnoje 1973 : 230]

Profese	1965	1972
Zámečníci	1 015	876
Řidiči elektrických a motorových dopravních vozíků	828	645
Klempíři a zámečníci-klempíři	1 313	1 296
Kováři	1 129	1 107
Pomocní dělníci ve vnitrozávodní dopravě a při přísunu materiálu a výrobků a odvozu odpadu	4 745	4 463
Brusiči	1 338	1 239
Formíři (u hutnických pecí)	1 038	978

i široký technický rozhled a znalost základů soudobé fyziky, chemie, elektroniky, kybernetiky a jiných odvětví moderní vědy.

Progresivní charakter změn v dělbě práce se projevuje i vysokým tempem růstu pracovníků v progresivních profesích, spjatých s mechanizovanou a automatizovanou prací.

Mnohým dělníkům v těchto profesích už nestačí empirické znalosti (třeba podložené dlouhou praxí), v nichž jsou zobrazeny jejich bezprostřední pracovní zkušenosti, už jim nestačí řemeslná zručnost, získaná vykonáváním určitých stereotypních, opakovaných úkonů. Je nutné, aby si hluboce a soustavně osvojovali vědeckotechnické základy výroby. Minimem se proto stává střední odborná technická vzdělání a někdy i vzdělání vysokoškolské.

Pokračující vědeckotechnický pokrok a vybavení výroby složitými stroji a zařízeními od základu mění charakter pracovních dovedností v dělnických profesích. S pokrokem techniky klesá význam zručnosti při fyzické práci a stále více převažuje úloha tvůrčích a duševních schopností. Zároveň s tím se objevují nové rysy — v první řadě se zvyšuje podíl intelektuální, duševní práce, jejíž obsah se stává tvůrčí. Zvýšení počtu specialistů v nových profesích nevyhnutelně snižuje počet dělníků v jiných skupinách povolání (viz tabulka č. 5).

Jsme svědky pokrokové tendence, kdy poměrně rychlý početní růst nových dělnických profesí je v základě vyvoláván nutností kvalifikované a svým obsahem složitější práce. Avšak ve všech oblastech výroby se uvedené tendence neprojevují stejně dynamicky. V některých odvětvích a druhích výroby probíhá technický vývoj ještě extenzivně. Tam převládají dělníci-specialisté úzkého profilu a málo kvalifikovaní dělníci. Podle údajů ústřední statistické správy Uzbekské sovětské socialistické republiky tvoří v průmyslu zpracovávajícím naftu vysoce kvalifikovaní dělníci více než 80 %, zatímco v hutích, které jsou značně hůře vybaveny moderní technikou, činí podíl ruční, málo kvalifikované práce 61,6 % (na namáhavou ruční práci připadá 31,9 %) [Abdušukurov 1971 : 33].

V technické vybavenosti práce poněkud zaostává jedno z nejdůležitějších odvětví uzbeké průmyslové výroby — průmysl zpracování bavlny. Je zde ještě velmi značný podíl níže kvalifikované práce. Podíl dělníků se středním všeobecným vzděláním nepřevyšuje v podnicích na čištění bavlny 25–30 % [Těkušij 1972].

Závěr

Soudobá vědeckotechnická revoluce podstatně ovlivňuje profesně kvalifikační strukturu obyvatelstva Uzbekské sovětské socialistické republiky, roste kulturně technická úroveň osob zaměstnaných v různých odvětvích uzbekého národního hospodářství, snižuje se podíl pracovníků v odvětvích materiální výroby a zvyšuje se podíl osob zaměstnaných v nevýrobních odvětvích. Vyrůstá počet nových profesí a odborností a současně se značně zmenšuje počet osob v řadě „zastaralých“ profesí.

Pokrokový charakter změn v obsahu práce se projevuje v sblížování úrovně všeobecného vzdělání a kulturně technické úrovně různých skupin lidí a zprostředkované i ve stírání sociálních rozdílů mezi fyzicky a duševně pracujícími.

Erkin Abdijev

Literatura

- Abdušukurov, T. P.: *Zakonomernosti i osobennosti kulturno-techničeskogo rosta rabočego klassa*. Taškent 1971.
- Borisov, F.: *Nakoplenije i potreblenije pri socializme*. Moskva 1973.
- Brežněv, L. I.: *Leninskim kursom*. T. 3. Moskva 1972.
- Itogi Vsesojuznoj perepisi naselenija 1970 g. SSSR*. Moskva 1973.
- Narodnoje chozjajstvo UzSSR za 50 let*. Taškent 1974.
- Narodnoje chozjajstvo UzSSR 1972 g.* Taškent 1973.
- Programma KPSS*. Moskva 1974.
- Socialno-ekonomičeskoe izmenenije sostava naselenija Uzbekistana. Naučnyje zapiski*. Vyp. 77. Taškent 1973.